

פנינה להב ישראל במשפט: שמעון אגרנט והמאה הציונית

תל-אביב: עם עובד, 1999. 437 עמודים.

מיכאל קרן אמנון זכרוני: פרקליט אחר

תל-אביב: הד ארצי, 1999. 375 עמודים.

נעמי לויצקי כבודו: אהרן ברק – ביוגרפיה

ירושלים: כתר, 2001. 406 עמודים.

העולם המשפטי זכה להתעשר בזכות שלוש ביוגרפיות שהתפרסמו בשנים האחרונות על דמויות בכירות בו. אולם זכייה זו הינה זכייה של החברה כולה, כי בסיפורי-החיים של השופט שמעון אגרנט, של השופט אהרן ברק ושל עורך-הדין אמנון זכרוני יש חומר רב ורב-חשיבות על מדינת-ישראל, על אופייה הבסיסי ועל פרשיות שונות (פוליטיות, בסחוניות, ציבוריות) שהעסיקו אותה לאורך השנים. מדובר אומנם במשפטנים, וחלקים ניכרים בשלושת הספרים עוסקים בתיאורים של תיקים שהתבררו בבית-המשפט, אך הן התיקים עצמם והן שלושת המעורבים באותם תיקים משקפים היבטים משמעותיים של החברה – מאבקים שהתחוללו ואשר נתוניהם הובאו לפתחו של בית-המשפט, משברים שהתרחשו ואשר הדיהם הובאו לבירורם של שופטים, מעשים שאירעו ואשר השלכותיהם דרשו פתרון שיפוטי.

כל שלושת הספרים יחדיו אין בהם כדי לתת תמונה שלמה של תולדות המדינה, אך אין להבין את תולדותיה בלי התייחסות לאשר נאמר ומפורט בספרים אלה. מעיון בספרים אלה ניתן להגיע להבנה חודרת יותר בסוגיות עיקריות בחברה, כגון: דת ומדינה, ענייני ביטחון ומרות המשפט (הוא שלטון החוק המהותי), מיהו יהודי ומיהו יהדות, עימותים פוליטיים וקשיים חברתיים, יחסים בין דתיים לחילונים, בין אשכנזים לספרדים, בין יהודים לערבים, בין פלסטינים לכוחות הביטחון, בין ציונות ליהדות.

שניים מן הספרים עוסקים בנושאים של בית-המשפט העליון (אגרנט וברק), ואחד בעורך-דין (זכרוני); שניים נכתבו על-ידי אנשי אקדמיה (להב, משפטנית מאוניברסיטת בוסטון, וקרן, איש מדע המדינה), ואחד על-ידי עיתונאית (לויצקי); שניים נכתבו על אנשים שמכהנים עדיין בתפקידם (ברק וזכרוני) ואחד על אדם שהלך לעולמו בטרם התפרסם הספר (אגרנט). שלושת הספרים פורשים לפנינו יריעה מגוונת – כל מחבר וגישתו, על-פי מקצועו, וכוונתו; וכל דמות וסיפור-חיה המיוחד – פליט-השואה שהגיע מאירופה לאחר המלחמה כילד צעיר (ברק), ציוני מסור שהשלים את לימודיו בארצות-הברית ואז הגשים את החלום הציוני שלו (אגרנט), ויליד הארץ שנאבק לא לשרת בצבא מטעמי מצפון (זכרוני).

ובכן, רצוי שספרים אלה (כל השלושה) יזכו בהתעניינות לא רק אצל משפטנים (שלהם אולי הם מיועדים במידה מסוימת, במיוחד ספרה של להב), אלא גם אצל אנשי מדעי החברה, כי ניתן להתחכם מעיון בהם. הכתיבה בכל אחד מהם בהירה, התיאורים מרתקים, והתוכן מעורר מחשבה.

בטרם אתייחס לעיקרי הדברים של כל ספר, רצוי להעיר כמה הערות כלליות. עולם המשפט אינו עולם סגור; הוא משולב היטב בחברה, משקף את הנעשה בה ומושפע ממנה.

דומני כי במשך זמן רב לא הכירה האקדמיה המשפטית בישראל דיה בעובדה זו, אולם בשנים האחרונות חלה תמורה ממשית בסוגיה זו, והעיסוק המשפטי – בהוראה, במחקר, ובכתיבה – מרבה להיעזר בנתונים סוציולוגיים ואף בתיאוריות ממדעי החברה והרוח. הביוגרפיות מבהירות היטב כי אי־אפשר להבין את הפסיקה של בית־המשפט מבלי להכיר את השופטים, על השקפותיהם ואישיותם. במקומות אחרים, ובמיוחד בארצות־הברית, כתיבת ביוגרפיות הינה חלק מובן מאליו מן העיסוק האקדמי בתחום המשפט – חלקן נכתבות על־ידי משפטנים אולם דומני שרובן נכתבות דווקא על־ידי היסטוריונים. הללו יודעים כיצד לדלות את מירב הנתונים הנחוצים, ובכך מספקים חומר חשוב ביותר לניתוחים משפטיים. כמה מן הדמויות הדגולות במשפט האמריקאי זכו אפילו בכמה ביוגרפיות כל אחת, והמנסה להבין את משמעותו של פסק־דין תקדימי או את הפרשנות של סעיף בחוק או בחוקה ייטיב לעשות אם יעיין ביסודיות בביוגרפיות אלה. דרכן ניתן לעיתים לפענח נעלמים וחידות בפסקי־דין, ולפעמים ההבנה לגבי המצב המשפטי עשויה להשתנות לחלוטין בעקבות קריאתן.

הספר שיעורר כנראה את העניין הרב ביותר הוא זה שיצא לאור אחרון, ספרה של לויצקי על נשיא בית־המשפט העליון אהרן ברק. התעניינות צפויה זו נובעת כמוכח מהמעמד הבכיר שהוא ממלא כעת, אולם עוד יותר מכך מזכות הבכורה שיש לו כאדם שבאופן מתוכנן ומודע מטביע את חותמו על המשפט הישראלי, ובמקביל על החברה הישראלית כולה, הן בפסיקתו והן בערכים שבאים בה לידי ביטוי. מעמדו של ברק התחזק בשנים האחרונות בעיני ציבור מסוים – חילונים בעלי אמונה ליברלית – כמשקל נגדי להתגברות כוחם של גורמים דתיים, חרדיים בעיקרם, כאשר בית־המשפט העליון נראה כמבצר האחרון שיגן על הערכים הדמוקרטיים במדינה שנמצאת בנסיגה ככל שמדובר בחברה דמוקרטית, מודרנית, מתקדמת.

לויצקי ערה להיבט זה ומתחילה את ספרה בהתייחסות לקרע שנפער בין ברק לבין חלקים ניכרים במחנה הדתי, קרע שקשה לדעת אם ניתן לאחותו ואשר מתבטא בביקורת חריפה נגד פסיקתו, באיומים על חייו (ולכן הוא מלווה לכל מקום בשומר־ראש) ובהפגנות נגד המוסד שהוא עומד בראשו. ברק עצמו, על־פי תיאורה, נפגע מיחס זה ומתקשה להבין את פשרו. מבחינתו, כאיש חילוני, הוא מגלה כבוד לדת ואף הציע למנות רב חרדי (שאינו משפטן כלל) לכס המשפט בדרג העליון, אך הצעתו הנדיבה נדחתה. יתרה מזו, כמה מבין החלטותיו היו לטובת דתיים, והוא בעצמו מוכיר תדירות את היות מדינת־ישראל מדינה יהודית, ואפילו, אם כי לעיתים רחוקות יותר, את תרומתה של היהדות לערכים אוניוורסליים.

אולם דווקא בעניין זה לא השכיל ברק להבין (וגם המחברת כשלה להבין) כי אין בכך די. האמת היא שברגע שברק פעל למען פעלתנות שיפוטית, הוא עלה על דרך ללא מוצא מבחינת יכולתו להידבר עם חרדים. אולם, לעומת זה, לא היה שום צורך להגיע לעימות עם חברו ועמיתו (הן מן האקדמיה והן מן השיפוט) השופט מנחם אלון. לויצקי מתארת את המתח ביניהם, שתחילתו עוד מחוק יסודות המשפט שהתקבל בשנת 1980 ואשר הדגיש את הצורך לפנות (בהעדר פתרון בחקיקה ובפסיקה לנושא הנידון) למורשת ישראל, תחת לפנות, כפי שהיה מקובל עד אז, למשפט המקובל (החוק באנגליה, או בארצות־הברית בעיקר). השופט אלון גילה להיטות בנסיונו לפרש את מורשת ישראל כמשפט עברי ולהצדיק את הפעלתה של שיטה זו, בעוד שהשופט ברק גילה הסתייגות מכך. לויצקי

מזכירה עימות זה עוד בתחילת הספר, אולם מתעלמת מהיבט חשוב ביותר בחוק הזה, שגם אלון וברק התעלמו הימנו, והוא שהחוק קובע כי יש לפנות למורשת ישראל (תהא זו המשפט העברי, לשיטתו של אלון, או מושג רחב בהרבה, לשיטתו של ברק) אך ורק בכפוף לארבעה עקרונות שהינם אולי תמצית הדמוקרטיה - חירות, צדק שלום ויושר. לויצקי אינה מזכירה חלק משמעותי זה של החוק, ובכך חוזרת בעצם על התעלמות דומה של אלון וברק. בכל משפט שבו התעמתו ביניהם, התמקדו השניים בשאלה אם יש צורך להפעיל את החוק ולפנות למורשת ישראל, ומעולם לא נדרשו לניסיון לפרש את משמעותם של העקרונות חירות, צדק, שלום ויושר במורשת זו. לשיאו הגיע העימות ביניהם במשפט שעסק בהסדרים פוליטיים בין מפלגות (משפט ג'ורג' בסקי). לויצקי מתארת מקרה זה כעימות על רקע סוגיה של שפיטות, אולם דומני כי הביטויים הבוטים ביותר בפסקי-דינם, ובמיוחד בזה של אלון, היו על רקע אובדן הסבלנות של אלון כלפי אירצונו של ברק לתת דריסת-דגל, ולו הקטנה ביותר, למורשת ישראל במשפט הישראלי. אפילו כאשר ברק דואג להזכיר את ערכה הסגולי של מורשת ישראל, הוא מציג זאת רק בהקשר של ערכים אוניוורסליים, וגם זאת, מבלי לתת דוגמה מתוך מורשת זאת - מן התנ"ך או מחז"ל.

סיפור אחד, שלויצקי מתארת בכמה משפטים קצרים, מבהיר זאת היטב. מדובר במשפט שבו נידונה זכותו של אסיר לסרב לעבור חוקן בשם זכותו לפרטיות. במקרה זה התעניין ברק (על-פי תיאורה של לויצקי) אצל רב בדבר גישתו של המשפט העברי לסוגיה, ונאמר לו על-ידי אותו רב כי היהדות אינה מכירה בזכות זו. ברק החליט אז לא לפעול על-פי היהדות, ובמקום זה הסתמך על פסיקה אמריקאית, אולם: (א) באותו משפט אמריקאי שעליו הסתמך ברק דובר בדעת מיעוט, ולא בהלכה שהתקבלה; (ב) חברו להרכב, השופט חיים כהן, הגיע לאותה מסקנה (שיש לאסור חדירה לגופו של אסיר) אך דווקא בהסתמך על המשפט העברי, שהשופט כהן מומחה בו אם כי כאדם לא-דתי; (ג) לימים התפרסם אף מאמר של משפטן אמריקאי-יהודי, שבו תהה הלה מדוע הסתמך ברק על דעת מיעוט אמריקאית, בעוד שההחלטה הישראלית הינה מתקדמת יותר ממילא מאשר המצב המשפטי בארצות-הברית. השופט אלון לא ישב במשפט זה אך הצטיין בכמה החלטות ליברליות ומתקדמות מאוד בנושאים שקשורים לזכויות אסירים, חרף גישתו השמרנית לרוב, תוך שהוא שואב דווקא ממורשת ישראל. לעומתו, ברק ושותפיו-לשיפוט החילוניים הצטרפו לגישה זו של הקלה כלפי אסירים ועצורים רק לאחר קבלת חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.

אם כן, המחדל שהתרחש בשנות השמונים הינו של שני שופטים דגולים, בין המובילים במשפטנות הישראלית, האחד דתי והאחר חילוני. במקום העימותים ביניהם, יכלו השניים לשתף פעולה בניסיון ליצור מצב חדש (וחדש) שבו תתקבל מורשת ישראל בתרבות המשפטית הישראלית - והכללית - על-פי העקרונות חירות, צדק, שלום ויושר. אך שניהם גם-יחד (וכל אחד לחוד מעמדתו-הוא) החמיצו את האפשרות הטמונה בחוק יסודות המשפט 1980. דומני כי ברק שילם על כך לימים בעימות שפרץ בינו לבין המחנה הדתי בכללותו.

לגבי עולם אחר - העולם הבטחוני - היה ברק נכון להתעמת, למשל: בעניין החנינה למעורבים בפרשת קו 300 (שבו היה בעמדת מיעוט נגד החנינה), במקרה של הגירוש ההמוני של ארבע מאות וחמישה-עשר המחבלים (שבו היה בעמדת מיעוט נגד הגירוש, אך

בסופו של דבר נכנע והצטרף לפסק־הדין שניתן בשם כל השופטים יחד) ובנושא העינויים (שבו כנשיא בית־המשפט העליון דאג לאסור עינויים במתקני השב"כ, אם כי רק לאחר שהתיר זאת בכמה פסקי־דין שונים וספג ביקורת על כך הן בישראל והן בחוץ־לארץ, הגם שלא ברור עד כמה השפיעה עליו ביקורת זו). אך דווקא לנושא זה לא נדרשה לויצקי יחד עם זה, יש להדגיש שלויצקי מביאה שפע של נתונים לגבי פסקי־דין אחרים ולגבי האווירה הכללית השוררת בבית־המשפט העליון. היא חושפת סודות (למשל, טיטות של פסקי־דין שלאחר כתיבתן חזרו בהם השופטים – ברק ואור בעניין הגירוש, והשופטת מרים בן־פורת בעניין קו 300, שליתר דיוק התלבטה בין שתי גרסות שהוכנו בשבילה על־ידי המתמחים); כמו־כן היא מתארת את המתח העצום שנוצר בין נשיא בית־המשפט העליון שמגר לבין ברק על רקע פרשת קו 300 (בטרם הסכים ברק לוותר על עמדת המיעוט שלו) ואת הדרך שבה שופט נוסף, שלא היה כלל בהרכב, התגייס לנוכח המתח שאיים לערער ולכער את היחסים בקרב השופטים, ודאג לפשר בין שני השופטים ולהביאם לידי הידברות ובסוף לידי פשרה (שלפיה יצטרף ברק אל הרוב ואילו שמגר ימתן את פסקי־דינו). ההחלטה כשלעצמה הייתה אומללה, לפי דעתם של כל הפרשנים כמעט, ומוטעית כנראה מבחינה משפטית, ודברים אלה מובהרים היטב על־ידי לויצקי. יחד עם זה, למרות דברים רבים שהיא מגלה לאורך כל הספר, היא משאירה את קוראיה בתהיות רבות באשר לזהותו של השופט האלמוני שעשה דבר שלא ייעשה כאשר התערב במשפט שבו לא היה בהרכב.

לסיכום, בספר זה יש אומנם מחדלים ומגרעות, אך בסך הכל מדובר בספר מרתק וככל הנראה מהימן, ובספר־חובה לכל משפטן ואף לאנשי מדעי החברה.

קו ישיר קושר בין אהרן ברק לבין שמעון אגרנט, נושא עבודתה של פנינה להב. שניהם היו נשיאים של בית־המשפט העליון במשך תקופות ארוכות, ובזכות למדנותם ואישיותם השפיעו השפעה מכרעת על מוסד זה ועל המתרחש בתוכו; ברק היה, לפני מינויו לשופט, היועץ המשפטי לממשלה, בעוד שאגרנט היה בעברו יושב־ראש ועדה שהתבקשה לבחון ולהגדיר את סמכויותיו של היועץ המשפטי; שניהם כיהנו כחברים בוועדות חקירה ממלכתיות שהוקמו על־מנת לבחון היבטים בעייתיים של מלחמות מעוררות מחלוקת – אגרנט כיושב־ראש הוועדה שנקראה על־שמו ואשר חקרה את מלחמת יום־הכיפורים, וברק כחבר בוועדת כהן שבדקה את חלקה או את אחריותה של ישראל בטבח שנעשה במחנות־הפליטים סברה ושתילה, על־ידי בעלות־בריתה הפלנגות הנוצריות, במהלך מלחמת לבנון; שניהם היו מעורבים בשני משפטים מרכזיים הקשורים לשואה – אגרנט במשפט אייכמן, וברק במשפט דמיאניוק; שניהם היו חסידים של שיטת המשפט האמריקאית, על החוקה הכתובה שבה, על הביקורת המשפטית שמאפיינת אותה (במובן של סמכות שיפוטית של בית־משפט רגיל לבטל חוק), ועל הדגש שהיא שמה בזכויות אדם, דגש שמהווה על־פי הבנתם את יסודה של השיטה; ושניהם נאבקו, באופן אישי ומקצועי, להבין את מהותה ומשמעותה של היהדות – ברק, כאמור, בעימותים עם הממסד האורתודוקסי ועם המחנה החרדי בהיותו שופט פעלתני, ואגרנט עוד בילדותו כאשר, כדברי להב, "נאלץ להתמודד עם משמעותה של היהדות, עם כובד־ידו של הממסד האורתודוקסי ועם המחיר שמשלם אדם על היותו שונה" (ע' 28).

התמודדות זאת עם משמעות היהדות הייתה הרת־גורל לגבי אגרנט, כי על־פי להב, בחר אביו להעתיק את מגוריו מהעיר לואיוויל בקנטקי המרוחקת לשיקגו התוססת, בין

היתר בעקבות עימות קשה בינו לבין "הממסד האורתודוקסי בלואיוויל", לאחר שכמורה לעברית נתפס אביו במעשה של חילול שבת על-ידי פרנסי הקהילה, בעוד שהוא היה בדעה כי "על היהדות לחדש ולהתחדש כדי להתאים את עצמה למהפכת המודרניות הסוחפת את העולם". בשיקגו החל בנו, שמעון, ללמוד משפטים באחת האוניברסיטות המובילות בארצות-הברית, אוניברסיטת שיקגו, שם ספג את מיטב המסורת המשפטית האמריקאית. שילוב זה של בית ציוני וחינוך משפטי אמריקאי (בניגוד לכל עמיתיו כמעט בבית-המשפט העליון, שעברו את הכשרתם המשפטית באירופה) חברו יחד – עוד קודם לעלייתו ארצה – וסייעו בהמשך בתרומתו הייחודית למשפט הישראלי, כשופט הבולט הראשון אולי שאימץ גישות אמריקאיות אל תוך השיטה המשפטית הישראלית. דבר זה בא לידי ביטוי, למשל, בקביעת ערכה של דעת מיעוט, שיכולה בכוא העת, במקרה מתאים יותר, ליהפך להלכה תקדימית; או בעמידתו על חשיבותו של חופש הדיבור בהורו לשלטונות, בבג"צ המפורסם של קול העם, לבטל את הצו לסגור עיתון זה (וכן עיתון ערבי, שניהם בטאונים של המפלגה הקומוניסטית) שהוטל לאחר שפורסמו מאמרי ביקורת חריפים (לפי קנה-המידה של אותם ימים) נגד הממשלה. במשפט זה התקיימו שני מרכיבים של השיטה האמריקאית – שימת הדגש בחופש העיתונות (שלקוחה מן החוקה האמריקאית), ושינוי הלכה, בהינתן שזמן קצר קודם לכן לא התערב בית-המשפט בסגירה קודמת של העיתון. משפט זה נחשב לאחד החשובים בתולדות המשפט הישראלי, ורוחו השפיעה בוודאי בהמשך על עיצוב השקפתו המשפטית של ברק.

במאמר מוסגר אוסיף שלטעמי יש הגומה בערך שייחסו שני השופטים לשיטת המשפט האמריקאית. שיטה זו מקורה בחוקה המכירה בעבדות, והיא בא לידי ביטוי כיום, בתחום הפלילי למשל, בענישה חריגה יחסית לכל יתר הדמוקרטיות בעולם, כגון שימוש רב בעונש מוות, כולל לצעירים ולאנשים בעלי מוגבלויות, או בעונש מאסר-עולם ללא אפשרות לזכות אי-פעם בשחרור, או בעונש מאסר ממושך על מעשים פגועי-ערך. לכך יש להוסיף את הפוליטיזציה הקיצונית של המערכת המשפטית, הן במינויי השופטים והן בתוכן ההחלטות, כאשר בבחירות האחרונות בין בוש וגור פעל בית-המשפט העליון באופן ברור בהתאם להשתייכות הפוליטית של השופטים (רוב של שבעה רפובליקאים מול שני דמוקרטים). זאת ועוד, בזמן שהתקבלה ההחלטה בעניין קול העם, הייתה ארצות-הברית בעיצומו של מאבק נגד הקומוניסטים, כולל הוצאת המפלגה אל מחוץ לחוק ומאסרם של חברי המפלגה.

אולם באהדתו של אגרנט לחוקה האמריקאית (בעצם, לתרבותה של ארצות-הברית), היה פן שאין אצל ברק. מאז ומתמיד נאבק אגרנט בשאלה של נאמנות כפולה – כציוני שהחליט להגשים את אמונתו באמצעות עלייה, וכאדם שהעריך את התרבות האמריקאית שבה התחנך. להב מספרת, למשל, על לבטיו כאשר החליט לוותר על האזרחות האמריקאית עוד בתקופת היישוב. לבטיו אלה ליוו אותו גם אל תוך כותלי בית-המשפט, למשל בעת בג"צ שליט – אותו קצין שהיה נשוי לאישה לא-יהודייה ואשר נלחם, במאבק משפטי ובהצלחה חלקית, לרשום את ילדיו כיהודים בתעודת-הזהות על-אף ההלכה האורתודוקסית בנושא. להב מתארת את שיקוליו של אגרנט במקרה זה באופן הבא:

בעיני אגרנט היה עניין שליט המקרה הקשה ביותר שנאלץ להתמודד איתו במהלך כהונתו כשופט. הוא נקרע בין כמיהתו לאשר את האוניברסליות, האינדיבידואליזם וחופש המצפון לבין הכרתו שראוי לשמור על ייחודה של

היהדות כסממן לאומי. האיום האפל של פילוג שב לרדוף אותו: פילוג בין דת ללאום, בין יהדות לציונות, בין המחנה הדתי לחילוני, בין חבריו השופטים... (ע' 276)

בהמשך להב כותבת כי אגרנט נזכר בקרע שהתרחש עוד בהיותו בארצות-הברית בין שני מנהיגים של הציונות, ויצמן מכאן וברנדייס מכאן (השופט היהודי הדגול שכהן או כמנהיג התנועה הציונית באמריקה) – קרע שגרם לפרישתו של ברנדייס ממנהיגות התנועה – ולידו בקרע שנפער כמעט בינו לבין אביו סביב גישתם כלפי הציונות, ואז היא מעירה, מתוך הרהורי הנוגים של אגרנט: "האם יש גשר בין היהדות למודרניות?" אך קרע זה על רקע קורות-חייו האישיים לא היה חריג. אגרנט נאלץ להתמודד גם עם המתח בין אותה אוניוורסליות ואותה ליברליות (שינק כנראה מן התרבות האמריקאית) לבין מסירותו למדינה שמתמודדת עם בעיות בטחוניות. וכאן, בסופו של דבר, גברה לפעמים הציונות – הדאגה למדינה – על הערכים הכללי-אנושיים. בע' 267 להב כותבת, כלשון כותרת-המשנה, את השאלה "מדינה יהודית או מדינה דמוקרטית". תשובתו של אגרנט לסוגיה זו הייתה הרעיון של "דמוקרטיה מתגוננת", פתרון שיישם אגרנט בכמה מקרים קשים להכרעה. כאן נעזר אגרנט בדוגמות היסטוריות, כולל מגרמניה הוויימרית ומארצות-הברית, למודת-הניסיון בעקבות מלחמת-האזרחים. היישום היה בפרשת ירדור, שבה נפסלה מפלגת אל-ארד מלהתמודד בבחירות. שוב נקרע אגרנט בין נטיות מנוגדות, וזאת זמן קצר לאחר שהחל לכהן כנשיא בית-המשפט העליון. להב מסכמת כי גישתו של אגרנט גובשה "...לא רק על רקע הסכסוך הישראלי-פלסטיני אלא גם על רקע המתח בין המחנה הדתי לחילוני וגם על רקע העובדה שאגרנט צעד צעדים ראשוניים בתפקידו כנשיא בית המשפט העליון" (ע' 270), וכי נתון אחרון זה חייב אותו לשאוף לפתרון של פשרה בין עמיתיו לשיפוט.

ובכן, להב מבהירה היטב שלא רק "מלוא כל הארץ משפט", כדברי ברק, אלא ששופטים הינם בשר ודם, ולא רק למדנותם קובעת, אלא גם הרקע האישי שלהם, השקפת-עולמם וההשלכות של החלטתם. בכך יש הוכחה לחשיבותם של ספרי ביוגרפיות. ספרה של להב מפלס דרך חדשה, ויש לקוות שאחרים ילכו בעקבותיה. הוא יסודי ביותר ועמוק ביותר (כולל מפתח נושאים שחסר בספרה של לויצקי, שהסתפקה רק במפתח שמות). המשפט בישראל זקוק לסדרה שלמה של ספרים כאלה – ולא רק של שופטים, אלא גם של משפטנים בכירים, וספרו של קרן על זכרוני יוכיח זאת.

אין ספק שאגרנט וברק נמנים עם השופטים בעלי ההשפעה הגדולה ביותר על המשפט בישראל, במיוחד בחידושים שהם החדירו למשפט, ואין ספק שזכרוני הינו בין הדמויות החשובות בקרב עורכי-הדין שתרמו, מן הצד האחר של המתרס, תרומה ייחודית למשפט הישראלי. בחירה טובה בחר קרן כאשר החליט להתמקד בו. בעוד ששופטים אינם יכולים לבחור את הנושאים שבהם יתעסקו, אלא תלויים בסוג התיקים המוגשים לפתחם, עורך-דין יכול לעצב את דפוסי עבודתו – אומנם לא על-ידי הודעות מפורשות, במתכונת של מעין פרסומת, אך באמצעות הדמות שהוא יוצר לעצמו בעיני הציבור. במקרה של זכרוני, דמות זו החלה להצטייר עוד בטרם נהיה לעורך-דין ועוד בטרם החליט להיות משפטן. במהלך שירותו הצבאי נעשה זכרוני סרבן, עקב היותו פציפיסט, ופרשייה זו עוררה בשעתה התעניינות רבה כאשר הובא לדין ונשלח למאסר (שנהפך לאשפוז כאשר פתח

בשביתת־רעב עוד בטרם התקבל גזר־הדין). קרן פותח את ספרו בתיאור מאבקו של זכרוני, שבסופו של דבר הוכתר בהצלחה כאשר הותר לו לשוב הביתה בהוראה מפורשת של הדרג הפוליטי, וכאשר לאחר־מכן הושגה מעין פשרה.

דוגמה זאת חשובה לקרן לא רק בשל השלכתה על עיצוב דמותו של זכרוני, אלא גם כי יש בה משום גילוי מובהק ומרשים של חברה אזרחית, שמהווה מסגרת נאותה להבנת פעולותיו הענפות והמגוונות של זכרוני. לדידו של קרן, אין בישראל חברה אזרחית חזקה, דהיינו, מסגרת שבה פועלים מחוץ למסגרות רשמיות וממוסדות – למשל, מסגרת של פוליטיקה מחוץ למפלגות ומאבקים מול הממסד. בעצם, כל עורך־דין שפעיל במאבקים למען האזרח הפשוט או בשם ארגונים התנדבותיים מול השלטונות מהווה דוגמה של מעשים בתחום החברה האזרחית. במקרה של זכרוני הדבר בולט במיוחד, כי נתח כה גדול מהיצוג המשפטי שלו (בין כותלי בית־המשפט ואף מחוץ לו) היה מן הסוג הזה, אם כי קרן דואג להדגיש כי משרדו של זכרוני פועל גם בנושאים אפורים של הכנת חוזים, סכסוך בין שכנים ודברים פעוטי־ערך דומים, אם גם חשובים לצדדים המעורבים, והוא מקדיש אף פרק לתיאור היבט זה של עבודת זכרוני כעורך־דין רגיל. אך עיקר הספר מוקדש כמובן למאבקיו הציבוריים, כולל כניסתו לפוליטיקה, על־אף הסתייגותו מעיסוק זה. פעמיים היה זכרוני מועמד לחבר־כנסת, פעמיים במקום לא־בטוח אך גם לא רחוק מן המועמדים שהתקבלו: פעם ראשונה ברשימת "כוח חדש – העולם הזה", בראשותו של אורי אבנרי; ופעם שנייה במפלגת "שלי" – שלום ושוויון לישראל, שהורכבה מכמה רשימות מן השמאל. בהקשר זה היו לזכרוני קשרים רבי־שנים עם אורי אבנרי, הן כמשפטן שפעל כיועץ משפטי והן כאיש־ציבור שמילא תפקידים בארגונים, כולל במועצה לשלום ישראל–פלסטין, שהייתה בין הגופים המעטים שקשרו קשרים עם אש"ף הרבה לפני תהליך אוסלו ואפילו לפני שמפגשים כאלה נאסרו על־פי החוק. מדובר בשתי דמויות (אבנרי וזכרוני) מורכבות ופעלתניות, ובמהלך השנים היו היחסים ביניהם מורכבים אף הם, וקרן מיטיב לתאר זאת בפירוט מעניין וברגישות ראויה.

כעורך־דין היה זכרוני קשור לפרשיות רבות, כולל, כמובן, באותם נושאים שנדונים בספרים על אגרנט וברק – דת ומדינה, חופש הדיבור, סוגיות בטחוניות וזכויות של פלסטינים בשטחים. בכל התחומים הללו ידע זכרוני לא רק לייצג את העותרים והמתדיינים, אלא גם להעלות טיעונים מקוריים ויצירתיים ולנהל את הדיון מתוך הכרה של ההיבטים הכלליים יותר. מבחינה זאת זכה זכרוני בביוגרף נאמן לגישתו, כי בכל נושא ונושא, בכל פרק ופרק, בכל התדיינות והתדיינות, השכיל קרן לתאר את הרקע הפוליטי והחברתי ואת משמעותם והשלכותיהם של המאבקים, כאשר כאמור, הרעיון של חברה אזרחית מהווה נקודת מוצא לספר, ועובר כחוט־השני לכל אורכו, ממש עד לסיומו. ספר זה, שדן בעיקר בנושאים משפטיים, תורם באופן ממשי בהאירו היבטים שונים וחשובים של החברה הישראלית כמעט למן היווסדותה של המדינה, שכן זכרוני היה סרבן (ראשון) עוד בשנות החמישים המוקדמות, ועד לימים אלה שבהם הוא ממשיך לפעול בתחום המשפטי והציבורי. הספר כתוב בסגנון קריא ומלא תובנות סוציולוגיות. לסיכום, שלושת הספרים הינם חיוביים ביותר – חגיגה של ביוגרפיות. יש לקוות שאין בכך משום סיכום של עשייה, סוף פסוק. יש לקוות כי גם אחרים – משפטנים, מדעני החברה ועיתונאים – ייטלו קולמוס וילכו בעקבותיהם. יש שופטים ועורכי־דין נוספים שתרו בעבר ותורמים כיום, בעשייתם המשפטית ובפעולותיהם הציבוריות, לעיצובה של

החברה בישראל, וכל מידע בדוק עליהם, המושתת על מחקר יסודי, יוסיף להבנת החברה הישראלית. ואם בביוגרפיות עסקינן, אולי יש מקום, ולו בכתב-עת סוציולוגי, להעלות הרהור מסוים: האם אין מקום להידרש לסוג זה של כתיבה גם לגבי מלומדים בתחום מדעי החברה – כפרטים או כקבוצות או כאסכולות? מבחינה זו, הספרים הללו מהווים אתגר לא רק לגבי משפטנים, אלא גם לגבי סוציולוגים, אנתרופולוגים וחוקרים מתחומים אחרים של מדעי החברה.

ליאון שלף

אוניברסיטת תל-אביב